

діяльності він є збитковим і містить численні проблеми, викликані як кризовими явищами економіки, так і грошово-кредитною політикою Національного банку України, діями влади і внутрішньобанківськими факторами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
2. Закон України "Про фінансові послуги та державне ре-

гулювання ринків фінансових послуг" від 12 липня 2001 року № 2663-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>.

3. Савченко Т. Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України / Т. Савченко // Економіка України. - 2007. - № 8. - С. 27-32.

4. Васильченко З. Методологічні аспекти дослідження банківських установ, як фінансових посередників / З. Васильченко / Банківська справа. - 2008. - № 4. - С. 11-23.

5. Статистичний вісник НБУ / Офіційний сайт статистичного вісника НБУ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

A. Cherep, I. Yarmak

CURRENT STATE OF BANKING SERVICES MARKET IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

This article reviews the current state of the banking market and proannalizovano efficiency of banking operations. The basic problems of banks and set out ways of improvement of services by banks.

Key words: banks, banking, loans by households, household deposits.

© А. Череп, І. Ярмач

Надійшла до редакції 28.04.2011

УДК 94. (477.6):364.122.5 "1945/1965"

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В 1950-х – СЕРЕДИНІ 1960-х рр.

МИКОЛА АЛФЬОРОВ,

кандидат історичних наук, доцент

Горлівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті на основі вивчення літератури та джерел досліджуються особливості урбанізаційних процесів в Україні в 1950-х - середині 1960-х рр. Проаналізовано загальні тенденції урбанізаційних процесів, їх відносно деформований характер, що проявилось в динамічному переважаючому зростанні населення великих промислових центрів порівняно із середніми й малими містами. У промислових регіонах Донбасу, Києва, Харкова, Подніпров'я в досліджуваний період розпочався процес утворення агломерацій.

Ключові слова: Україна, регіон, міста, урбанізаційні процеси, реформи.

Постановка проблеми. Дослідження урбанізаційних процесів набуває надзвичайної актуальності. Окремі країни демонструють високий рівень зростання населення і, відповідно, урбанізації, у той час як інші - стійке зменшення населення, що позначається на розвитку міст, регіонів, країн. Питання розвитку міст в Україні викликають усе більшу увагу сучасних дослідників, проте й досі залишаються маловивченими. Урбаністичні процеси в Україні в зазначений період не були об'єктом спеціального дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі аспекти розвитку країни в 1950-х - середині 1960-х рр. знайшли відображення в загальних працях і тематичних монографіях [1-3]. Серед них слід відзначити праці

П. І. Лавріва [4], Б. Д. Лановика, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко [5], В. К. Барана [6], С. С. Падалки [7], В. О. Романцова [8], Д. С. Шелеста [9], А. П. Пономарьова [10], К. В. Заблоцької [11], Л. В. Ковпак [12], А. О. Саржана [13], Б. Кравченко [14], О. Удод [15], О. В. Потильчака [16], Б. Черкеса [17]. Окремі факти можна знайти в краєзнавчій літературі [18]. Із праць, які присвячено теоретико-методологічним проблемам урбанізації та окремим аспектам урбанізаційних процесів, слід відзначити роботи В. Я. Верменич [19], Г. Л. Глуханової [20], О. В. Андрощук [21] та ін. Окремі питання щодо розвитку міст УРСР, міграцій сільського населення до міст у ці роки було розглянуто в дисертаціях Т. М. Пронь [22], Р. І. Хаялі [23], Н. М. Хоменко [24]

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

та ін. Отже, проблема ще не знайшла достатнього комплексного висвітлення й залишається актуальною.

Мета статті - на основі аналізу літератури та джерел простежити найбільш загальні тенденції урбанізаційних процесів, формування агломерацій і наростання диспропорцій у системі розселення населення України у 1950-1965 рр.

Виклад основного матеріалу. Війна перервала урбанізаційні процеси, проте в 1950-ті роки було відбудовано не тільки промисловість, але й міста. Значний вплив на розвиток міст мали реформи 1950-х - середини 1960-х рр. У 1957 р. було проведено реформи промисловості - утворено раднаргоспи економічних районів, яким було передано фактичне керівництво об'єктами промисловості, а Держплан здійснював лише загальне керівництво, планування та координацію у всесоюзному масштабі. Розробку планів, таким чином, розпочинали на підприємствах, а продовжували в раднаргоспах, потім у Держплані республіки, Держплані СРСР. У зв'язку з переходом від галузевого до територіального планування розвитку народного господарства СРСР територію України було поділено на 11 економічних адміністративних районів. Укрупнення економічних адміністративних районів пояснювалося значною кількістю дрібних економічних районів в Україні та зростанням адміністративного апарату. У 1962 р. Держплан України укрупнив і зменшив їх кількість до семи. У 1963 р. в Україні було виділено 3 макрорайони: Донецько-Придніпровський (у складі 8 областей); Південно-Західний (у складі 13 областей) і Південний (у складі 4 областей). Вони мали статус економічних районів СРСР, а не УРСР. В основу цього районування було покладено два принципи: максимально можливу економічну самодостатність і функціональність кожного району на випадок війни та уможливлення подальшого переміщення ресурсів у східні райони СРСР. Це призвело до посилення концентрації виробництва. Подальший екстенсивний розвиток промисловості потребував залучення нових робочих рук, тому в ці роки продовжувалися керовані міграції населення, що створювало умови для пришвидшення урбанізаційних процесів. Головною рисою цього періоду стало як зростання чисельності населення загалом, так і міського населення зокрема. Перший повоєнний перепис населення 1959 р. зафіксував зростання чисельності населення УРСР, а також зміни в його етнічному складі. Загальна чисельність довоєнного населення України (40,967 тис. осіб), за переписом 1959 р. (без Кримської і Закарпатської областей, у яких у 1959 р. мешкало відповідно 1 201 тис. осіб і 920 тис. осіб), не була досягнута й становила без згаданих областей 39,7 млн осіб, що на 1220 тис. менше, ніж було на початок 1941 р. Довоєнний рівень населення був досягнутий лише в другій половині 1960-х років. Ураховуючи дані з Кримської і Закарпатської областей, населення України, за переписом 1959 р., досягло 41 869 тис. осіб. Українців у республіці мешкало 32 158,5 тис. (76,8 %), росіян - 7091,3 тис. (16,9 %), євреїв - 840,3 тис. (2,0 %), поляків - 363,3 тис. (0,9 %), білорусів - 290,9 (0,7 %), молдаван - 241,6 (0,6 %), болгар - 219,4 (0,5 %), угорців - 149,2 (0,4 %), греків - 104,4 (0,2 %), румунів - 100,9 (0,2 %), татар - 60,9 (0,1 %), вірмен - 28,0 тис. (0,1 %), гагаузів - 23,5 тис. (0,1 %), німців - 23,1 (0,1 %), чехів - 14,5 тис. і словаків 14 тис. осіб. На інші, менш численні національності, разом припадало 146,2 тис. осіб (0,3 %) [25].

Значні зміни відбулися й у розвитку міст. Чисельність міського населення збільшилася порівняно з довоєнним рівнем на 41,1 %, у тому числі населення міст - на 35,7 %, інших міських поселень - на 65,5 % [26]. При цьому населення великих міст збільшувалося швидше, ніж малих. Так, у 1959 р. населення в містах із чисельністю мешканців до 20 тис. осіб збільшилося на 23,3 %, із чисельністю мешканців 20-100 тис. осіб - на 30,6 %, із чисельністю мешканців 100-500 тис. осіб - на 39,1 %, а в містах із чисельністю населення понад 500 тис. осіб - на 46,0 %. Чисельність населення міських поселень із чисельністю мешканців до 5 тис. осіб збільшилася на 39,6 %, із чисельністю мешканців у 5-10 тис. осіб - на 53,1 %, понад 10 тис. осіб - більше, ніж утричі [27]. Зросла й чисельність самих міських поселень. У 1959 р. нараховувалося 1 076 міських поселень, із них - 332 міста та 744 селища міського типу. При цьому міст із населенням до 3 тисяч осіб нараховувалося 9, міст із населенням у 3-5 тисяч осіб - 25, міст із населенням від 5 до 10 тисяч осіб - 61, міст із населенням від 10 до 20 тисяч осіб - 98, міст із населенням від 20 до 50 тисяч осіб - 90, від 50 до 100 тисяч осіб - 25, від 100 до 500 тисяч осіб - 19, від 500 тисяч осіб - 5 [28]. Крім того, в Україні вперше з'явилося місто, у якому чисельність мешканців перевищила 1 мільйон. Це був Київ, чисельність населення якого зросла з 1 млн осіб у 1957 р. до 1,109 тисяч осіб у 1959 р. Найбільшими містами в УРСР були Київ, Харків, Дніпропетровськ, Сталіно (Донецьк), Одеса, Львів [29].

Найбільш урбанізованим залишався Донецько-Придніпровський район, за ним йшли Південний і Південно-Західний райони. При цьому найбільша частка сільського населення фіксувалася в Південно-Західному районі. Це відбивали диспропорції в розвитку народного господарства, які були закладені ще напередодні війни. Найбільше міст було в Сталінській (Донецькій) та Львівській областях, які мали 39 і 35 міст районного, обласного, республіканського підпорядкування відповідно. Проте кількість міст не можна вважати найважливішим показником урбанізованості. Міське населення у Львівській області складало 1390 тис. осіб (27,8 % від загальної чисельності населення області), а сільського - 3620 тис. осіб (72,2 %) [30]. А чисельність міського населення Сталінської області - 3656 тис. осіб, або 85,8 % від загальної чисельності населення області, при 606 тис. осіб сільського населення, що складало 14,2 % від загальної чисельності населення області [31]. Пояснення цьому зовнішньому парадоксу було дуже просте: на Львівщині переважали малі міста (їх нараховувалося 27, при цьому 4 із них нараховували до 3 тис. осіб, 10 - 3-5 тис. осіб, 13 - 5-10 тис. мешканців, 3 - 10-20 тис. осіб, 4 - 20-50 тис. осіб, 1 - належало до категорії міст із чисельністю населення в 100-500 тис. осіб. У той же час у Сталінській області 1 місто потрапляло до категорії міст з населенням понад 500 тис. осіб, 4 - з населенням 100-500 тис. осіб, 5 - із чисельністю мешканців у 50-100 тис. осіб, 16 - у 20-50 тис. осіб тощо. Незважаючи на відсутність даних на 1939 р. по деяких містах, можна стверджувати, що на Львівщині переважали малі міста й зовсім не було міст із чисельністю населення 50-100 тис. осіб і понад 500 тис. осіб. У той же час у Сталінській області не було малих міст перших трьох категорій, проте було 29 міст із чисельністю населення від 10 до 50 тис. осіб, 5 входили до категорії

міст із чисельністю населення від 50 до 100 тис. осіб (яких на Львівщині не було зовсім), 4 мали від 100 до 500 тис. осіб, а 1 місто (Сталіно) нараховувало понад 500 тис. осіб. Проте кількість міст ще не може бути переважаним показником рівня урбанізованості. Важливе значення має показник зміни чисельності населення міст. Зіставлення цього показника дає цікаві результати, навіть із урахуванням тих людських втрат, які мали міста під час війни. Так, з 1939 до 1959 року у Львівській області відзначалося загальне зменшення населення ряду міст: у 12 містах воно зменшувалося і тільки в 11 - зростало. При цьому зменшення чисельності населення відбувалося найбільше в малих містах і склало не менше 54,6 тис. осіб, у середньому по 4,55 тис. осіб на кожне із цих міст. У той же час зростання чисельності населення фіксувалося по великих містах і промислових центрах (виняток - Трускавець). В 11 містах області чисельність населення зросла всього на 107,1 тис. осіб, тобто в середньому по 9,74 тис. на кожне із цих міст. Найбільше зростання чисельності населення помітне у Львові, де воно зросло на 70,7 тис. осіб, що склало більше 66 % від загального зростання чисельності міст області [32]. Це черговий раз доводить, що чисельність населення промислових центрів зростала за рахунок міграцій населення з малих міст. Проте цього було, звісно, недостатньо, свій внесок у зростання чисельності міст зробили міграції сільського населення, а також прибуття фахівців, номеклатурних працівників та ін. зі східних районів УРСР та Російської Федерації. У Сталінській області тільки в 3 містах фіксувалося зменшення чисельності населення, яке склало всього 8,4 тис. осіб, тобто в середньому по 2,8 тис. осіб на таке місто. Проте переважна частина міст демонструвала значне зростання чисельності населення. Так, у 34 містах області чисельність населення порівняно з 1939 р. зросла на 838 тис. осіб, тобто на кожне із цих міст у середньому припадало зростання по 24,6 тис. осіб [33]. Основну частку цього зростання дали керовані міграції населення, і вони цілком були пов'язані з відбудовою та подальшим розвитком промисловості. Найбільше зростання було зафіксовано в Сталіно, Макіївці, Горлівці, Жданові (Маріуполі), які разом дали 521,9 тис. осіб, тобто більше 62 % загального зростання чисельності населення міст.

Розвиток промисловості й зростання чисельності населення міст потребували активного житлового будівництва. 24 серпня 1957 р. Рада Міністрів УРСР і ЦК КПУ прийняли постанову "Про розвиток житлового будівництва Української РСР". Постанова зобов'язувала Держплан УРСР, раднаргоспи, міністерства й відомства УРСР, виконкоми обласних, Київської і Севастопольської міських рад депутатів трудящих у державних планах розвитку народного господарства при визначенні обсягів житлового будівництва виходити з необхідності ліквідації нестачі житла для трудящих у найближчі 10-12 років [34]. Тільки в 1954-1955 рр. було побудовано й уведено в дію 170 заводів та полігонів із виробництва залізобетону. Водночас приймалися заходи з механізації будівельних робіт та вдосконалення керівництва ними. Питома вага механізованих робіт у загальному обсязі земляних робіт у 1960 р. склала 95,6 % [35]. Було проведено укрупнення й спеціалізацію ряду будівельних організацій, що дозволило прискорити житлове будівництво. Так, у 1951-1955 рр. було здано в експлуатацію більше 42,1 млн кв. м жит-

ла, а в 1956-1960 рр. - більше 87,4 млн кв. м житла [36]. Капітальні вкладення в будівництво житла зросли в ці роки з 2613 млн крб до 5873 млн крб, що дозволило не тільки будувати нові житлові квартали в існуючих містах, але й будувати нові міста. Значних обсягів досягло крупнопанельне будівництво, особливо в Києві, Харкові, Одесі, Кривому Розі, де воно склало 76 % загального обсягу житлового будівництва. У розрізі регіонів та окремих міст гострота житлового питання була різною. У промислових регіонах та великих містах вона стояла досить гостро ще до війни, що було пов'язано не тільки з великою руйнацією, але й із постійно зростаючими за обсягом керованими міграціями й припливом на вугільні шахти Донбасу нової робочої сили. Окремі міста, наприклад, Сталіно (Донецьк) - Макіївка, Ворошиловград (Луганськ) із прилеглими селищами настільки розширили свою площу, що підійшли до меж інших міст, майже зростаючись із ними, Горлівка майже наблизилася до м. Єнакієве, яке мало понад десяток селищ міського типу. Тобто можна стверджувати, що розпочався процес створення агломерацій, який набув розмаху в наступні роки. Іншою групою міст стали Костянтинівка, Дружківка, Краматорськ, Слов'янськ, а також Кадіївсько-Ворошиловське скупчення з містами Кадіївка, Ворошилівськ, Паризька Комуна, Ірміне, Первомайськ і багатьма селищами міського типу, Лисичанськ разом із сусідніми містами Рубіжним і Пролетарським. Подібні процеси проходили й в інших промислових регіонах України. Із найбільш значних агломерацій потрібно відзначити ще Дніпропетровсько-Дніпродзержинську, Київську, Харківську.

Отже, відбудова й подальший економічний розвиток країни, економічні реформи призвели до зростання міграцій населення (як керованих, так і некерованих), а також до прискорення урбанізаційних процесів у 1950-х - на початку 1960-х рр.

Висновки

Перервані війною урбанізаційні процеси відновилися в повному обсязі в 1950-х роках, коли було відбудовано не тільки промисловість, але й міста. Значний вплив на розвиток міст мали реформи 1950-х - середини 1960-х рр. Подальший екстенсивний розвиток народного господарства країни, економічні реформи призвели до зростання міграцій населення (як керованих, так і некерованих), а також до прискорення урбанізаційних процесів у 1950-х - на початку 1960-х рр. Їх особливостями стали: постійне зростання кількості міських населених пунктів (міст і селищ міського типу), чисельності міського населення, зміни в соціальному й етнічному складі міського населення, формування міських агломерацій, ускладнення інфраструктури міст. У той же час урбанізація мала, як і раніше, деформований характер, що знайшло відображення в динамічному розвитку промислових центрів та прилеглих територій у промислових регіонах країни, а також у швидкому зростанні чисельності населення великих і найбільших міст порівняно з малими й середніми. У ряді промислових регіонів - на Донбасі, у районі Києва, Харкова, Дніпропетровська - розпочався процес утворення агломерацій. Тобто здійснювалася політика радянської урбанізації, розроблена ще в 1920-1930-ті рр., хоча й із певними відмінностями з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. Надалі потрібно дослідити тенденції розвитку міського середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії / [Панченко П. П., Плющ М. Р., Шевченко Л. А. та ін.]. - К. : Либідь, 1997. - С. 77-120.
2. Історія України / [Думко Ф. К., Столбуненко М. М., Кравцовський В. М. та ін.]. - Одеса : Астропринт, 2003. - С. 466-483.
3. История рабочих Донбасса : в 2 т. - К. : Наук. думка, 1981. - Т. 2.
4. Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України / П. І. Лаврів. - К. : УВС, 1996. - 208 с.
5. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. - К. : Вікар, 1999. - 737 с.
6. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: Еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. - Львів : Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 1996. - 448 с.
7. Падалка С. С. Україна 60-90-х років ХХ століття. Державність в історичній площині тоталітаризму / С. С. Падалка. - К. : Медицина, 2000. - 389 с.
8. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946-1970 рр.) / В. О. Романцов. - К. : Вид-во Київського університету, 1972. - 219 с.
9. Шелест Д. С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1950-1970 гг.) / Д. С. Шелест. - Днепропетровск : Промінь, 1971. - 186 с.
10. Пономарьов А. П. Сучасна сім'я і сімейний побут робітників Донбасу. 1950-1975 рр. / А. П. Пономарьов. - К. : Наук. думка, 1978. - 143 с.
11. Заблоцька К. В. Заробітна плата робітників важкої промисловості України протягом 60-х - першої половини 80-х років / К. В. Заблоцька // Історичні і політологічні дослідження. - 2002. - 3/4 (11/12). - С. 170-175.
12. Саржан А. О. Новітня історія Донбасу (1945-1999) / А. О. Саржан. - Донецьк : Сталкер, 1999. - 463 с.
13. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення у другій половині ХХ ст. (1945-2000 р.) / Л. В. Ковпак. - К. : Інститут історії НАН України, 2003. - 250 с.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни та національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко. - К. : Основи, 1997. - 423 с.
15. Удод О. Про історію повсякденності / О. Удод // Борис-тен. - 2000. - № 4 (106). - С. 9-10.
16. Потильчак О. В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954) / О. В. Потильчак. - К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. - 482 с.
17. Черкес Б. Архітектура України напередодні ХХІ століття / Б. Черкес // Архітектурний вісник. - 1999. - № 3-4 (9). - С. 6-12.
18. Луганск: Исторический очерк. - Донецк, 1969. - 138 с.; Донецк: Историко-экономический очерк. - Донецк, 1969. - 112 с.; Запорожец М. Я. Макеевка: Историко-краеведческий очерк / М. Я. Запорожец. - Донецк, 1978. - 137 с.
19. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. - 2004. - № 3. - С. 21-38.
20. Глуханова Г. Л. Демографические аспекты урбанизации Украинской ССР в 1959-1989 гг. / Г. Л. Глуханова // Миграция и урбанизация населения (на материалах Украины и Польши) : сб. науч. трудов. - К., 1992. - С. 83-141.
21. Андрощук О. В. Політика перейменувань об'єктів адміністративно-територіального поділу в УРСР в 40-60-ті рр. ХХ ст.: мета, механізм реалізації, наслідки / О. В. Андрощук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. - К. : Інститут історії НАН України, 2003. - Вип. 22-23. - С. 166-187.
22. Пронь Т. М. Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей) : дис. ... канд. іст. наук / Т. М. Пронь. - Донецьк, 2005.
23. Хаялі Р. І. Кримськотатарський народ в умовах депортації (1944 - 1967 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Р. І. Хаялі. - Запоріжжя, 2000. - 17 с.
24. Хоменко Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950-1960-ті рр.) : дис. ... канд. іст. наук / Інститут історії України НАН України / Н. М. Хоменко. - К., 2008.
25. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. - М., 1963. - С. 16, 20.
26. Івченко А. Міста України / А. Івченко. - К. : НВП "Картографія". - 1999. - С. 31.
27. Там само.
28. Развитие народного хозяйства Украинской РСР в 1917-1967 гг. : в 2-х тт. - К. : Наук. думка, 1967. - Т. 2. - С. 22.
29. Стешенко В. С. Демографическое развитие Украинской ССР (1959-70) / В. С. Стешенко. - К. : Наук. думка, 1977. - С. 67.
30. Атлас Украинской и Молдавской ССР. - М. : Главное управление геодезии и картографии, 1962. - С. 73.
31. Там само. - С. 83.
32. Підраховано автором за: Івченко А. Міста України / А. Івченко. - К. : НВП "Картографія", 1999. - С. 97-98.
33. Там само. - С. 91-92.
34. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Роки 1946-1960. - К. : НАНУ, Ін-т історії України, 2005. - С. 462.
35. История Украинской ССР : в 10 томах. - К. : Наук. думка, 1985. - Т. 9. - С. 369.
36. Народное хозяйство Украинской ССР. Стат. ежегодник. К 60-летию образования Союза Сов. Соц. Республик / [отв. за вып. Б. А. Синько]. - К. : Техніка, 1982. - С. 250.

M. Alfiorov

PROCESSES OF URBANIZATION OF UKRAINE IN 1950-1960 YEARS

In article consider the development processes of urbanization of Ukraine in 1950-1960 years. Shown changes dynamics quantity migrations of population in city in this years. The conclusions on the nature of influence of political urbanization into development of towns of Ukraine.

Key words: Ukraine, region, towns, urbanization, reformes.

© М. Алфьоров

Надійшла до редакції 08.04.2011

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.